

СТОРОНИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН ЩОДО ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ

PARTIES OF THE PROCEDURAL RELATIONSHIP OF RECOGNITION OF UNEXPLAINED ASSETS

Вороніжський Я.В., здобувач наукового ступеня доктора філософії кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія внутрішніх справ

Петровський А.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія внутрішніх справ

Статтю присвячено сторонам у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (далі – ВНА).

За допомогою аналізу наукових праць, практики Верховного та Конституційного судів визначено, що матеріальним позивачем у цій категорії справ є держава Україна, процесуальним – прокурор, що виконує представництво інтересів держави у цій категорії справ.

У цьому дослідженні сформовано поняття матеріального і процесуального позивачів, а також визначено матеріальну заінтересованість позивача та відповідача у справах ВНА.

Також за результатами аналізу зазначених джерел вказано на необхідність розширення переліку процесуальних позивачів у цій категорії справ шляхом надання права подання позову і представництва держави Національному антикорупційному бюро України (далі – НАБУ або Національне бюро).

У результаті вивчення законодавства, що регламентує збір доказів необґрунтованості активів, зазначено щодо необхідності розширення повноважень як прокурора, так і НАБУ.

Крім цього, вказано на доцільності визначення у справах про ВНА суддів та працівників апарату Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС) процесуального позивача: прокурора Офісу Генерального прокурора (далі – ОГП).

Здійснено аналіз сутнісних ознак відповідача у цій категорії справ, що сприятиме правозастосовчим суб'єктам у вірному виборі відповідача та правильному формулюванні позовних вимог.

Внаслідок аналізу правового статусу відповідачів та досвіду іноземних держав в імплементації цивільної конфіскації розширено перелік підстав, за якими процедура ВНА в Україні має обмежену сферу дії.

Так застосування інституту усічено за суб'єктами, активами та їх вартістю, а також підставами закриття кримінального провадження «Незаконне збагачення» та часом дії незаконного набуття. Тобто у разі набуття активів лише під час виконання уповноваженою особою функцій держави або місцевого самоврядування і лише щодо необґрунтованих активів, набутих після 29.11.2019. Крім цього, здійснено аналіз українського та іноземного законодавства і судової практики щодо застосування цивільної конфіскації до номінальних власників.

Поряд з цим у статті вперше здійснено класифікацію відповідачів на прикладі конкретних судових справ про ВНА, що перебували або перебувають на розгляді у Вищому антикорупційному суді.

Ключові слова: визнання необґрунтованими активів, цивільна конфіскація, сторони, прокурор, позивач, відповідач, номінальний власник, удосконалення.

The article is devoted to the parties in cases of recognition of unexplained assets (hereinafter RUA) and their recovery into state revenue.

By analyzing scientific works, as well as the practice of the Supreme and Constitutional Courts in this category of cases, it was determined that the material plaintiff is the state of Ukraine, the procedural plaintiff – the prosecutor representing the interests of the state.

This research provides the definitions of material and procedural plaintiffs, and determines the material interest of the plaintiff and the defendant in the cases of the RUA.

The article also points out a need to expand the list of procedural plaintiffs in this category of cases by granting the right to file a lawsuit and represent the state to the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (hereinafter NABU).

As a result of the study of the legislation regulating the collection of evidence of unexplained assets, the need to expand the powers of both the prosecutor and the National Bureau is indicated.

The article also establishes the necessity of determining the procedural plaintiff: the prosecutor of the Office of the Prosecutor General (hereinafter OPG) in the cases of the High Anti-Corruption Court of Ukraine (hereinafter HACC) judges and employees of the apparatus.

An analysis of essential characteristics of the defendant in this category of cases has been carried out, which will help law enforcement agencies in the correct selection of the defendant and formulation of claims.

As a result of the analysis of the legal status of the defendants and the experience of foreign countries in the implementation of civil confiscation, the list of legal grounds for which the civil confiscation in Ukraine has limited action has been expanded.

Videlicet, the application of the institute is limited by subjects, assets and their value, as well as the grounds for closing the "Illegal enrichment" cases and the time of alleged offence, i.e. in the case of assets acquisition exclusively during the period when officials were in office, and only in relation to unexplained assets acquired after 29.11.2019.

The analysis of Ukrainian and foreign legislation and court practices has been conducted with respect to the application of civil confiscation to nominal owners.

For the first time the classification of defendants has been conducted, using HACC court cases as examples.

Key words: recognition of unexplained assets, civil forfeiture, parties, prosecutor, claimant, respondent, nominal owner, improvement.

Постановка проблеми: Україна перебуває у процесі виконання вимог Європейського Союзу, необхідних для одержання нашою державою статусу кандидата на членство у ЄС.

Однією з вимог є посилення боротьби з корупцією, зокрема, корупцією на найвищому рівні [1].

У західній науковій доктрині цивільна конфіскація вважається ефективним заходом превенції корупції [2, с. 154–155, 249].

Її ефективність не може бути забезпечено без належного функціонування інших антикорупційних заходів та незалежної антикорупційної структури.

В Україні застосування цього інституту залишається на низькому рівні.

За висновками попередніх праць, це спричинено обмеженістю законодавчих підстав та умов застосування механізму цивільної конфіскації та недостатнього сприйняття можливостей цього інституту [3; 4].

Для забезпечення впровадження правозастосовними суб'єктами інституту цивільної конфіскації в Україні необхідно визначити:

1) який суб'єкт є позивачем: держава або прокурор;

2) чому саме прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Офісу Генерального прокурора (далі – САП ОГП) може подати позов за загальним правилом, а не уповноважений представник НАБУ, яке також має повноваження збирати докази в інтересах держави;

3) суб'єкт подання позову проти суддів і працівників апарату ВАКСу;

4) для вірного вибору відповідачів та правильного формулювання позовних вимог:

– сформулювати сутнісні ознаки відповідача у цій категорії справ;

– дослідити статус номінальних власників;

– класифікувати відповідачів у цій категорії справ.

Правовий статус учасників справ зазначеної категорії невід'ємно пов'язаний із відповідністю механізмів ВНА вимогам, визначених Конституцією України [5] та Європейською конвенцією з прав людини [6] і забезпеченням реалізації їх прав відповідним вимогам.

Аналіз останніх досліджень: Загальним питанням участі сторін цивільному процесі приділено увагу таких вчених: В. В. Баранкова, В. А. Бигуна, Н. М. Васильченко, М. А. Вікута, В. В. Комарова, Ю. Лутченка, В. Н. Щеглова.

Питання участі прокурора у розгляді цивільних справ висвітлено: С. Беліковою, В. Бонтлабом, К. Гусаровим, Т. Дунасом, Л. Давиденко, Л. Грицаском, М. Мичком, І. Марочкіним, М. Руденком, М. Стефанчуком, В. Щавінським.

У працях А.В. Біцюка, Б.Г. Безгинського, О.З. Гладуна, С.О. Ковальчука, В.В. Ковтуненко, Ю.Г. Коросташивець, Є.В. Крука, В.В. Михайленко, Н.М. Навальневої, Т.М. Хутор, присвячених сучасній процедурі ВНА після 29.11.2019, не розкрито процесуально-правовий статус сторін. Поряд з цим наукову статтю В.В. Михайленко присвячено набуттю активів іншими особами – номінальними власниками [7].

Формулювання цілей статті: За допомогою аналізу правового статусу позивача та відповідача у цій категорії справ, необхідно визначити поняття матеріального і процесуального позивача, правовий статус номінальних власників, класифікувати відповідачів та запропонувати зміни до законодавства щодо розширення повноважень суб'єктів збору доказів необґрунтованості активів та підстав для застосування процедури ВНА.

Виклад основного матеріалу дослідження: Для розкриття ознак позивача і відповідача необхідно з'ясувати їх інтереси, які вони відстоюють у змагальному процесі.

Матеріально-правова зацікавленість:

1) позивача – виражається у прагненні одержати судові рішення про те конкретне благо (придбання суб'єктивного права, припинення правовідносин, визнання права тощо).

2) відповідача – полягає у бажанні одержати судові рішення щодо відсутності у нього будь-яких обов'язків перед Позивачем (обов'язку передати річ, зробити дію, не пов'язану з передачею майна тощо).

Поряд з цим процесуальна зацікавленість сторін полягає у прагненні одержати рішення про задоволення позову (для позивача) чи про відмову в позові (для відповідача).

Отже, за своїм характером юридична зацікавленість обох сторін однотипна, а за змістом – різна, оскільки інтереси позивача і відповідача прямо протилежні. Загалом матеріальну зацікавленість сторін можна охарактеризувати як зацікавленість, що носить особистий характер [8, с. 226–227, 229; 9, с. 21; 10, с. 128].

У справах про ВНА у держави в особі прокурора відсутня зацікавленість, що носить особистий характер, водночас процесуальна зацікавленість держави і відповідачів – осіб, уповноважених на виконання функцій дер-

жави або місцевого самоврядування (далі – уповноважені особи), дійсно протилежна.

У цій категорії справ основною метою держави є перевірка сумнівного походження статків, що «забезпечує суспільну упевненість у [...] доброчесності [посадової особи]» [11] і вилучення необґрунтованих активів із законного економічного обороту. Метою відповідачів є спростування сумнівного походження статків і обґрунтування їх законності.

Чинний Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) передбачає звуження повноважень прокуратури щодо участі у цивільному процесі та має на меті недопущення формування привілейованого процесуального статусу прокурора [12].

К. А. Гузе наголошує на тому, що діяльність прокуратури в цивільному процесі має провадитися з урахуванням принципів, сформульованих експертами Консультативної ради європейських прокурорів у п. 34 висновку ССРЕ (2008) 3 від 21 жовтня 2008 р. щодо виконання прокуратурою функцій за межами сфери кримінального права [13, с. 8], тобто ці функції реалізуються «від імені суспільства та у державних інтересах», мають бути чітко передбачені законом і прокурори не повинні мати привілейоване становище [14].

Існує думка, що прокурор не може набувати статусу позивача у випадку, коли він звертається в інтересах держави [15, с. 65].

Чинна редакція ч. 5 ст. 56 ЦПК України безпосередньо передбачає можливість набуття прокурором статусу позивача [16].

Водночас згідно з ч. 2 ст. 48 ЦПК України позивачем може бути юридична або фізична особа, а також держава.

Імовірно законодавцем у ч. 5 ст. 56 ЦПК України передбачено набуття прокурором статусу саме процесуального позивача, адже матеріальної зацікавленості у справах ВНА прокурор не має.

З питанням участі прокурора у цій категорії справ також пов'язаний статус НАБУ, як суб'єкта збору доказів необґрунтованості активів, що здійснюється в інтересах держави.

Держава набуває і здійснює цивільні права й обов'язки через відповідні органи, які діють у межах їхньої компетенції [17].

У відносинах, у які вступає держава, органи, що вступають у справи, не мають власних прав і обов'язків, а наділені повноваженнями (компетенцією) представляти державу у відповідних правовідносинах [18; 19; 20; 21; 22; 23; 24].

У суді фактичним позивачем у спорі є держава, навіть якщо позивачем вказано певний орган [21].

В основі інтересів держави, що відрізняються від зацікавленості інших учасників, завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних дій, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо [24]. Водночас «інтереси держави» не піддаються точній класифікації [25].

Європейський суд з прав людини звертає увагу на те, що підтримка прокуратури однієї зі сторін, може бути виправдана за певних обставин, наприклад коли відповідним правопорушенням зачіпаються інтереси великої кількості громадян, або у випадках, коли потрібно захистити інтереси [26].

Поряд з цим слід звернутись до проекту Закону України від 31.10.2019 № 263-IX [27], під час обговорення якого на початкових етапах пропонувалось, щоб право подання позову про ВНА мало НАБУ.

Через рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) [28] можливість подання позову про ВНА Національному бюро не було надано.

КСУ послався на те, що закріплення в Конституції України [5] повноважень органу державної влади унеможливило зміну засад діяльності такого органу інакше, ніж шляхом внесення змін до Основного Закону України.

Конституція України не наділяє Верховну Раду України правом делегувати повноваження конституційно визначених органів державної влади іншим державним органам [28].

Конституцією України [5] встановлено вичерпний перелік повноважень прокуратури, у тому числі щодо представництва інтересів держави в суді, що не можуть бути передані законом будь-яким іншим державним органам.

Пункт 13 частини першої статті 17 Закону України у редакції від 05.01.2017 «Про НАБУ» передбачав право Національного бюро та його працівників для виконання покладених на них обов'язків: за наявності підстав, передбачених законом, подавати до суду позови про визнання недійсними угод у порядку, встановленому законодавством України [29].

На думку КСУ [27], таке право НАБУ, з огляду на покладені обов'язки, реалізує виключно в інтересах держави.

Водночас КСУ жодним чином не обґрунтував, чому відбулось делегування конституційних повноважень прокуратури як конституційно визначеного державного органу іншим органам поза межами, встановленими конституційними нормами та не мотивував, чому подання позову про визнання недійсним правочину може бути здійснено виключно в інтересах держави і загалом, чому право подавати такі позови залежить від обов'язків Бюро [27].

Слід зазначити, що неконституційним визнано вищезазначене положення Закону України «Про НАБУ» за результатом розгляду застосування цього права Національного бюро у справі № 910/20190/16 за позовом НАБУ до суб'єктів господарювання про визнання договорів недійсними; визнання недійсною угоди, тобто позивачем не була держава.

У справі № 910/20190/16 правочини було визнано недійсними у зв'язку з тим, що в порушення ч. 1 ст. 203 ЦК України правочин суперечив вимогам інших актів цивільного законодавства, інтересам держави і суспільства [30].

Отже, рішення КСУ в частині обґрунтування того, що позови про недійсність може заявляти виключно прокуратура не відповідає, на нашу думку, праву Верховної Ради України згідно з п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України [5].

Національне бюро на момент прийняття Закону мало статус державного правоохоронного органу [29].

Верховна Рада України мала право визначити організацію і його діяльність та надати право звернення до суду із позовом про визнання недійсними правочинів.

У рішенні є невмотивованими, передчасними та, як наслідок, недостатньо обґрунтованими висновки КСУ щодо делегування конституційних повноважень прокуратури до НАБУ, а також відсутня будь-яка аргументація того, яким же чином наявність повноважень в одного з органів державної влади – НАБУ з подання позовів до суду порушує певне конституційне право [31];

Сумнівною є можливість подання конституційної скарги юридичною особою для захисту конституційних прав людини. При втручанні в права людини потрібно встановити чи є втручання законним; чи переслідує воно легітимну мету («суспільний інтерес»); чи є такий захід пропорційним визначеним цілям [32].

Поряд з цим, у законодавстві зустрічаються й інші випадки, у яких передбачено звернення до суду з позовом інших державних органів в інтересах держави, а не прокуратури.

Так, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику (Державна податкова служба України, далі – ДПС), його територіальні органи мають право: звертатися до суду, у тому числі подавати

позови до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб, щодо визнання оспорюваних правочинів недійсними та застосування визначених законодавством заходів, пов'язаних із визнанням правочинів недійсними, а також щодо стягнення в дохід держави коштів, отриманих за нікчемними договорами [33].

З 24.05.2022 за наявності підстав та умов, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб (Міністерство юстиції України, далі – Мін'юст), щодо яких застосовано санкції, звертається до Вищого антикорупційного суду із заявою про застосування до відповідної фізичної або юридичної особи санкції щодо стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тожожні за змістом здійсненню праву розпорядження ними [34].

І. Марочкін стверджує, що прокурорське представництво – це представництво нового типу, у якому прокурор є обов'язковим учасником відносин та здійснює захист інтересів суспільства, оскільки порушення останніх неминуче позначається на інтересах громадян, що не може не зачіпати інтересів держави [35, с. 63].

М. Стефанчук вважає, що прокурорське представництво – це нормативно впорядкований у джерелах права, системно-структурований різновид юридичної діяльності прокуратури, спрямований на захист визначених інтересів, виконання покладеної функції представництва шляхом здійснення на законних підставах і відповідно до визначених принципів виключно уповноваженими суб'єктами юридично значимої поведінки закріпленими засобами в межах встановленої компетенції та у відповідній процедурно-процесуальній формі [36, с. 38].

Також М. Стефанчук зазначає, що перелік випадків прокурорського представництва не повинен бути закритим (вичерпним), а має бути динамічним [37, с. 40].

М. Руденко пояснює, що представницька функція прокуратури обмежена лише інтересами держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [38, с. 35].

Правовий статус представницької діяльності прокурора у судах, фактично однаковий і відповідає за обсягом повноваженням сторони у справі. Водночас в окремих країнах Європейського Союзу прокурори наділені більшим або меншим обсягом прав, ніж інші учасники судового процесу [39, с.46].

В Україні вірним є запровадження системи прокурорського представництва, за яким прокурор має рівні процесуальні права із іншою стороною, що відповідає Висновку № 3 (2008) Консультативної ради європейських прокурорів [14].

М.М. Михеєнко, В.В. Молдован, Л.К. Радзівська вважають, що позивач – це передбачуваний суб'єкт спірного права чи охоронюваного законом інтересу, який порушує цивільну справу в суді або в інтересах якого справа порушується правомочними на це особами [40, с. 176].

Петровський А.В. визначає, що позивач – це будь-яка зацікавлена особа, яка у встановленій цивільним процесуальним законом формі звертається з відповідною позовною заявою до суду за захистом свого порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свобод чи інтересів і на користь якої суд відкрив позовне провадження у справі, або на захист прав якої до суду звертається її представник, а також органи та особи у випадках, прямо передбачених цивільним процесуальним законодавством [41, с. 45].

А.О. Добровольський робить висновок, що сутність позову характеризує в першу чергу, наявність такої спірної матеріально-правової вимоги, яка за законом підлягає розгляду та вирішенню у певному процесуальному порядку незалежно від того, за чиєї ініціативи вона стала пред-

метом розгляду у відповідному компетентному органі. Позивачем вважається та особа, чия матеріально-правова вимога прийнята судом до розгляду [42, с. 37; 43, с. 16–17].

Виконання процесуальної ролі (представництва інтересів держави) позивача у справах ВНА жодним чином не пов'язано з конституційними повноваженнями прокуратури, що дозволяє законодавцю визначити суб'єктом подання цього позову не лише прокурора, а і Національне бюро.

Матеріальним позивачем у справах про ВНА є [16] держава, представництво якої здійснює прокурор згідно з п. 3 ч. 5 ст. 8, абзацом 4 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»:

– за загальним правилом Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Офісу Генерального прокурора ;

– Генеральної прокуратури України (на сьогодні Офіс Генерального прокурора) за дорученням Генерального прокурора у справах про ВНА щодо активів працівника Національного антикорупційного бюро України, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

Статус прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури у справах ВНА визначено ч. 1 ст. 8-1, п. 7 ч. 1 ст. 15, ст. 24 Закону України «Про прокуратуру» [44] та пунктами 3.9, 5.1 Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора [45], прокурора ОГП – ст. 8, ст. 24 Закону України «Про прокуратуру» [44].

Отже, реалізуючи обов'язок з подання позову, прокурор у справах ВНА набуває статус процесуального позивача.

З урахуванням викладеного процесуальний позивач у справах про ВНА – це прокурор, який:

– має широкий обсяг повноважень для ініціювання процесу збору доказів необґрунтованості активів;

– у разі одержання доказів необґрунтованості активів зобов'язаний розпочати цивільний процес з проханням про захист юридичного інтересу держави та інтересу суспільства у зв'язку з наявністю матеріально-правової вимоги щодо перевірки обґрунтованості статків уповноваженої особи;

– набуває усіх прав та обов'язків лише після відкриття провадження у цивільній справі (ст. 187 ЦПК України [16]).

Поряд з цим існує думка, що Національне бюро загалом не має займатись збором доказів необґрунтованості активів. Таку функцію варто віднести Національному агентству з питань запобігання корупції.

З цим варто не погодитись, адже саме Національне бюро має весь спектр засобів виявлення необґрунтованих активів і доцільно розвантажити прокурорів САП ОГП і надати право подання позову про ВНА також НАБУ.

На відміну від Закону України про «Про Національне антикорупційне бюро України» [47] у Законі України «Про прокуратуру» [44] не передбачено право прокуратури витребувати від підприємств, установ, організацій незалежно від їх належності інформацію про майно, доходи, видатки, фінансові зобов'язання осіб, які ними декларуються.

Водночас у Законі України «Про НАБУ» [47] не передбачено право Національного бюро одержувати усні або письмові пояснення від посадових і службових осіб, а також від інших осіб за їх згодою. Зазначене потребує виправлення шляхом внесення змін до закону.

Ще однією проблемою, пов'язаною із статусом Позивача є невизначеність суб'єкта, що має право звернутись із позовом у разі набуття необґрунтованого активу суддями та працівниками апарату ВАКСу.

У ст. 216 КПК України судді Вищого антикорупційного суду не є суб'єктами, стосовно яких Національне бюро здійснює досудове розслідування у кримінальних провадженнях, а прокурори САП ОГП процесуальне керівництво у цих провадженнях [48].

У ЦПК України [16] не визначено процесуального позивача, що може подати позов про ВНА до судді та працівника апарату ВАКСу.

Крім цього, у частині першій статті 290 ЦПК України [16] вказано стару назву ОГП – Генеральна прокуратура України, що потребує виправлення.

Правовий статус позивачів невід'ємно пов'язаний із правовим статусом відповідачів.

У першу чергу у справах про ВНА відповідачами є особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – уповноважені особи), визначені п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» [49].

Це законодавче положення обмежує застосування цього механізму.

Водночас перелік суб'єктів, щодо яких Національне бюро здійснює досудове розслідування щодо вчинення корупційних кримінальних правопорушень згідно з ч. 5 ст. 216 КПК України [48] та інформаційно-аналітичну роботу, є ще вужчим.

Зазначені обставини ускладнюють пошук доказів необґрунтованості активів уповноважених осіб, не підслідних детективам НАБУ.

Поряд з цим суб'єктний склад осіб щодо яких можливе застосування ВНА, імовірно, не відповідає сучасним реаліям. Вигодонабувачами корупційних дій та імовірного набуття необґрунтованих активів є не лише особи, вказані у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» [49], а і особи, визначені у п. 2 вказаної статті, а також співучасники корупційних кримінальних правопорушень [50].

Окремі іноземні вчені вважають, що цивільна конфіскація має охоплювати випадки одержання активів якомога від більшої кількості злочинів [51, с. 65–66; 2, с. 230–235].

Слід зазначити, що в Україні інститут ВНА у разі неможливості завершити кримінальне провадження щодо особи може бути застосовано тільки, якщо актив був предметом кримінального правопорушення «Незаконне збагачення».

Досвід іноземних держав у розрізі застосування кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення незаконного збагачення до осіб після припинення публічної служби можна виокремити у три основні підходи [52, с. 36–37]:

– набуття активів, щодо яких можливо ініціювати процедуру кримінальної відповідальності за вчинення незаконного збагачення, що здійснено лише під час публічної служби (Венесуела, Еквадор[53], Сальвадор[53], Гвінея, Ямайка, Киргизстан, Ліван, Литва, Мадагаскар, Малаві, Маршалові острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монголія, Парагвай, Перу, Сенегал, Сінгапур);

– набуття активів, щодо яких можливо ініціювати процедуру кримінальної відповідальності за вчинення незаконного збагачення, – може відбуватись у певний період після завершення публічної служби (у Панамі Гватемала [53] такий строк становить 6 років, у Колумбії – 5 років[53], у Гондурасі – 2 роки, Сан-Томе і Принсіпі, Тайвань – 3 роки);

– набуття активів, щодо яких можливо ініціювати процедуру кримінальної відповідальності за вчинення незаконного збагачення, – має необмежені межі після припинення служби (Гайана, найбільш радикальний).

Україна обрала часові межі набуття необґрунтованих активів періодом виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Як було зазначено у попередніх дослідженнях, однією з підстав для застосування ВНА є процедура кримінального переслідування особи виключно за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України «Незаконне збагачення» [50], активи були предметом цього кримінального правопорушення та за наяв-

ності однієї з умов закриття кримінального провадження в разі, якщо [48]:

- не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати;
- помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого;
- стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу;
- після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений статтею 219 КПК України.

Незрозумілою є логіка законодавця, чому встановлення прокурором або слідчим відсутності суб'єктивної сторони у вчиненні незаконного збагачення та як наслідок закриття кримінального правопорушення у зв'язку із відсутністю його складу на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України [48] не може бути підставою для ініціювання процедури ВНА у порядку цивільного судочинства і чому лише суд має встановити недостатність доказів для доведення винуватості особи в суді.

Іноземні вчені вказують на те, що допустимість цивільної конфіскації не лише у разі неможливості довести вчинення незаконного збагачення, а й інших корупційних злочинів, у тому числі стягувати активи, оформлені на третіх осіб [2, с. 237]. На необхідність цього ж звертав увагу Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (MONEYVAL) [54].

Отже, застосування цивільної конфіскації в Україні має досить обмежену сферу дії за:

- суб'єктами, щодо яких можливо ініціювати процедуру ВНА;
- активами – у разі закриття за певних умов лише кримінального провадження за ознаками кримінального правопорушення «Незаконне збагачення», передбаченого ст. 368-5 КК України і не охоплює необгрунтованих активів суб'єктів інших кримінальних правопорушень у разі закриття кримінального провадження;
- вартістю активів від 1 003 500,00 грн до межі, з якої починається ініціювання процедури кримінального переслідування, і без верхньої межі у разі закриття кримінального провадження у випадках, чітко передбачених КПК України;
- за підставами закриття кримінального провадження «Незаконне збагачення»;
- часом дії, тобто у разі набуття активів лише під час виконання уповноваженою особою функцій держави або місцевого самоврядування і лише щодо необгрунтованих активів, набутих після 29.11.2019.

Відповідач має бути «належним» учасником, тобто матеріально заінтересованим у спірних майнових (цивільних, сімейних, житлових, трудових, земельних тощо) правовідносинах із позивачем.

До належного відповідача можливе задоволення позову, тобто надання позивачу судового захисту його порушеному праву (реалізація мети цивільного судочинства) [55, с. 272–273].

Визначення відповідачів, предмета та підстав спору є правом позивача, а встановлення належності відповідачів й обгрунтованості позову – обов'язком суду, який виконується під час розгляду справи [55; 56; 57; 58; 59].

Пред'явлення позову до неналежного відповідача не є підставою для відмови у відкритті чи для закриття провадження у справі. За результатами розгляду справи суд відмовляє у позові до неналежного відповідача та приймає рішення щодо суті заявлених до належного відповідача вимог [55, 59].

Отже, вірний вибір відповідачів є важливим для задоволення позову.

Слід зазначити, що уповноважені особи є у першу чергу відповідальними за порушення (невизнання, оспорування)

прав Держави у справах про ВНА, номінальні ж власники, дозволяючи оформити право власності на себе, лише сприяють порушенню прав держави та суспільних інтересів.

Важливим для функціонування цього механізму є можливість стягнення активів з номінальних власників у разі опосередкованого способу набуття уповноваженими особами шляхом реєстрації неправомірних доходів на своїх родичів або близьких осіб.

Тлумачення норми щодо набуття необгрунтованих активів іншою особою за дорученням уповноваженої особи або у разі, якщо уповноважена особа може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними, фактично представлено у рішеннях Вищого антикорупційного суду [61; 62; 63], за якими можливість суб'єкта декларування прямо чи опосередковано вчиняти щодо активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження, мають трактуватися ширше складової права власності, передбаченої ст. 316 ЦК України через призму ст. 322 (щодо обов'язку власника утримувати майно) цього кодексу [64].

Також цю позицію визначено в межах застосування Закону України «Про санкції» у постанові Апеляційної палати ВАКС від 03.02.2023 у справі № 991/6606/22 [65] та доповнено таким критерієм: що може свідчити про пряме або опосередковане вчинення дій, тотожних за змістом здійсненню права розпорядження ними» (з метою охоплення майна, яке формально не належить суб'єкту, підсанкційній особі), але він неформалізовано контролює це майно, визначає його фактичну долю, тобто розпоряджається ним), як можливість підсанкційної особи визначати види господарської діяльності, керівництво підприємства, асортимент продукції, що ним випускається, його цінову політику, коло контрагентів, приймати рішення про реорганізацію, ліквідацію підприємства, якщо таким активом є корпоративні права або підприємство як цілісний майновий комплекс тощо.

Цікавим є досвід Ірландії [66]: позивач має довести, що відповідач:

- (а) отримав визначену майнову або іншу вигоду чи перевагу внаслідок або у зв'язку з корупційною поведінкою;
- (б) володіє або контролює зазначену власність і майно або його частину, і її було придбано прямо чи опосередковано в результаті або у зв'язку з корупційною поведінкою, або

- (с) володіє або контролює вказану власність і що власність або її частину придбано прямо чи опосередковано, з майном, згаданим у пункті (б), або у зв'язку з ним.

У Австралії [53] майном, що можна вилучити в межах цивільної конфіскації є:

- (а) майно, яким особа володіє в будь-який час;
- (б) майно, яке в будь-який час перебувало під ефективним контролем особи;
- (с) майно, яким особа розпорядилася (через продаж, дарування чи іншим чином) або спожила в будь-який час, включаючи майно, яким володіли, фактично контролювали, розпоряджалися чи споживали до початку цієї частини.

Законодавство Багамських островів для можливості застосування процедури цивільної конфіскації також використовує поняття «фактичного контролю» особи за майном, набутих не на підставі законних доходів [53].

З урахуванням викладеного, доцільніше сформулювати можливість прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними, як здійснення уповноваженими особами фактичного прямого або опосередкованого контролю за такою власністю.

Відповідачем у зазначеній категорії справи можуть бути:

1. Уповноважена особа, якщо актив оформлено безпосередньо на неї (просто набуття) [60; 67];

2. Кілька уповноважених осіб, якщо:

1) актив оформлено на одного або обох з подружжя, у якому обидва мають статус уповноважених осіб і не можливо встановити, що необґрунтований актив набуто лише одним з подружжя [68].

2) актив оформлено на номінального власника, який на момент набуття був уповноваженою особою, за дорученням іншої уповноваженої особи та/або така особа може здійснювати щодо активу дії, тотожні за змістом праву здійснення розпорядження і не можливо встановити, що необґрунтований актив належить лише одній з уповноважених осіб [62].

3. Уповноважена особа та номінальний власник, у разі набуття активу здійснено уповноваженою особою опосередковано за її дорученням та/або уповноважена особа може здійснювати щодо активу дії тотожні за змістом праву здійснення розпорядження [61].

4. Уповноважені особи та номінальний власник, у разі набуття активу здійснено уповноваженими особами опосередковано за їх дорученням та/або уповноважені особи можуть здійснювати щодо активу дії, тотожні за змістом праву здійснення розпорядження.

5. Уповноважені особи та номінальні власники, у разі набуття активу здійснено декількома особами за дорученням уповноважених осіб та/або уповноважені особи можуть здійснювати щодо активу дії, тотожні за змістом праву здійснення розпорядження (опосередковано).

Висновки:

1. У справах ВНА матеріальним позивачем є держава. Законодавчий орган наділено правом делегувати процесуальне представництво його інтересів іншим органам державної влади.

2. Процесуальний позивач у справах про ВНА – це уповноважений прокурор, який діючи в інтересах держави і суспільства, реалізуючи право матеріальної вимоги держави на підставі доказів щодо необґрунтованості активів та маючи рівні права з іншою стороною, звертається (зобов'язаний) з позовом до суду на захист інтересів зазначених суб'єктів, у тому числі з метою забезпечення економічної безпеки держави.

3. Основною метою держави є перевірка сумнівного походження статків, і вилучення необґрунтованих активів із законного економічного обороту. Метою відповідачів є спростування сумнівного походження статків і обґрунтувати їх законність.

4. Прокурор зобов'язаний звернутись з позовом про ВНА в інтересах держави та суспільства, що передбачено безпосередньо у ст. 290 ЦПК України, не потребує додаткового обґрунтування і відповідає вимогам Конституції України

5. При внесенні змін до законодавства доцільно:

– наділити Національне бюро та його працівників можливістю подати позов про ВНА, що цілком відповідає повноваженням Верховної Ради України визначати повноваження органу державної влади;

– пункт 1 абзацу п'ятого частини 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» [44] викласти у такій редакції: «Витребувати за письмовим запитом, ознайомлюватися та безоплатно отримувати копії документів і матеріалів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, військових частин, підприємств, установ і організацій, органів Пенсійного фонду України та фондів загальнообов'язкового державного соціального страху-

вання, що знаходяться у цих суб'єктів, у порядку, визначеному законом».

– частину 1 статті 290 ЦПК України викласти у такій редакції: «Позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави подається та представництво держави в суді здійснюється прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави щодо активів працівника Національного антикорупційного бюро України, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, судді і працівника апарату Вищого антикорупційного суду чи активів, набутих іншими особами в передбачених цією статтею випадках, звернення до суду та представництво держави в суді здійснюються прокурорами Офісу Генерального прокурора за дорученням Генерального прокурора.»

– доповнити статтю 51-3 Закону України «Про запобігання корупції» частиною четвертою:

Необґрунтованими активами є:

1) активи, набуті після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, але не перевищує межу, встановлену статтею 368-5 Кримінального кодексу України;

2) активи, набуті після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, а кримінальне провадження за статтею 368-5 Кримінального кодексу України, предметом злочину в якому були ці активи, закрито на підставі пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 10 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України і відповідне рішення набуло статусу остаточного;

3) активів, набутих після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визнання необґрунтованими активів та стягнення їх в дохід держави», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами суб'єкта корупційного кримінального правопорушення у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, а кримінальне провадження за статтями, визначеними приміткою ст. 45 Кримінального кодексу України, закрито на підставі пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 10 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України і відповідне рішення набуло статусу остаточного і такі активи відповідають умовам, визначеним в одному з пунктів частини першої статті 96-2 КК України.

4) доходів, отриманих від активів, зазначених в абзацах другому, третьому та четвертому цієї частини.

ЛІТЕРАТУРА

1. EU Commission's Recommendations for Ukraine's EU candidate status. – URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-commissions-recommendations-ukraines-eu-candidate-status_en?s=232

2. Rui Jon Petter, and Ulrich Sieber. *Non-conviction-based confiscation in Europe: possibilities and limitations on rules enabling confiscation without a criminal conviction*. Duncker & Humblot, 2015. 310 p. URL: https://pure.mpg.de/pubman/faces/ViewItemOverviewPage.jsp?itemId=item_2499325. <https://doi.org/10.30709/978-3-86113-809-9>

3. Вороніжський Я.В. Удосконалення інституту визнання необґрунтованими активів». Київ: *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9 2022. С. 128–134.
4. Вороніжський Я.В. Інститут визнання необґрунтованими активів у європейському векторі України». Ампаро. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика». 2022. Спецвипуск. Том 1. С. 52–64.
5. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Європейська конвенція з прав людини: Закон про ратифікацію № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
7. Михайленко В.В. Набуття активів іншими особами в цілях правової процедури визнання активів необґрунтованими і стягнення їх у дохід держави. Київ: Слово Національної школи суддів України. № 1–2 (38–39) 2022. С. 151–159.
8. Васильченко Н. М. К вопросу о развитии процессуальных гарантий прав ответчика в гражданском судопроизводстве / Н. М. Васильченко // Вопросы государства и права : сб. ст. М., 1974. Вып. 2. С. 226–234.
9. Лутченко Ю. Стороны в гражданском процессе / Ю. Лутченко // Советская юстиция. 1990. № 8. С. 20–21.
10. Проблемы науки гражданского процессуального права : [моногр.] / В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова [и др.] ; под ред. В. В. Комарова. Харьков : Право, 2002. 440 с.
11. Judgement case of Xhoxhaj v. Albania, заява № 15227/19. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-208053%22%7D>
12. Бонтлаб В. Особливості правового статусу прокурора у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право* № 12 2007, с. 11–16.
13. К.А. Гузе «Представництво прокурором інтересів громадянина або держави в цивільному судочинстві України.» *Харків: Право* (2016). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/150711/1/НАПРЯМИ%20ВДОСКОНАЛЕННЯ%20ПРОЦЕСУАЛЬНОГО%20СТАТУСУ%20ПРОКУРОРА.pdf>
14. Висновок № 3 (2008) Консультативної ради європейських прокурорів про роль прокуратури за межами сфери кримінального права». URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj4OeikPT9AhVFCewKHSOUApwQFnoECAoQAQ&url=http%3A%2F%2Ffold.gp.gov.ua%2Fua%2Ffile_downloader.html%3F_m%3Dfslib%26_t%3Dfslife%26_c%3Ddownload%26file_id%3D174101&usq=AOvVaw2VsqKsnRv7muyUxggvWGjk
15. Каламайко Андрій Юрійович. «Щодо окремих проблем правового статусу прокурора в цивільному судочинстві.» *Рекомендовано до друку кафедрою цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 11 листопада 2020 р.)*: 65.
16. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20220807>
17. Постанова від 5 жовтня 2022 року Великої Палати Верховного Суду у справі № 923/199/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106841700>
18. Постанова від 20.11.2018 Великої Палати Верховного Суду у справі № 5023/10655/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78215394>
19. Постанова від 26.02.2019 Великої Палати Верховного Суду у справі № 915/478/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81329465>
20. Постанова від 27.02.2019 Великої Палати Верховного Суду у справі № 761/3884/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854809>
21. Постанова від 26.06.2019 Великої Палати Верховного Суду у справі № 587/430/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84573553>
22. Постанова від 18.03.2020 Великої Палати Верховного Суду у справі № 553/2759/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89252052>
23. Постанова від 06.07.2021 Великої Палати Верховного Суду у справі № 911/2169/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98483103>
24. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) від 08.04.1999 № 3-пн/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99#Text>
25. Постанова від 25.04.2018 року Касаційного адміністративного суду Верховного Суду у справі № 806/1000/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73763984>
26. Judgement case of Menchinskaya v. Russia, заява № 42454/02. – URL <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-90620&filename=001-90620.pdf&TID=ihgdqbxnfi>
27. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1031&skl=10 (дата звернення 15.09.2022).
28. Рішення від 5 червня 2019 року № 4-п(II)/2019 Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою акціонерного товариства «Запорізький завод феросплавів» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 13 частини першої статті 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-19#Text>
29. «Про Національне антикорупційне бюро України»: Закону України 1698-VII у редакції від 05.01.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/ed20170105>
30. Постанова Верховного Суду від 04.04.2018 у справі № 910/20190/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73261208>
31. Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О.О. до Рішення від 5 червня 2019 року № 4-п(II)/2019 Конституційного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na04d710-19#n2>
32. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В.В. до Рішення від 5 червня 2019 року № 4-п(II)/2019 Конституційного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd04d710-19#n2>
33. Податковий кодекс України: Закон № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
34. «Про санкції»: Закон України № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
35. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб»: Закон України № 2257-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#n58>
36. Г. Марочкін, Е. Суботін та О. Черв'якова, 'Представницька функція прокурора' (1997) 11 *Право України*.
37. М. Стефанчук Категорія «виключні випадки» в контексті реалізації прокуратурою України функції представництва (2016) 4(46) *Вісник Національної академії прокуратури України* 36–41.
38. М. Руденко, 'Модель представницької функції прокуратури в контексті нових конституційних змін (щодо правосуддя)' (2016) 4(46) *Вісник Національної академії прокуратури України*. С. 30–35.
39. Є. Безкровний Питання прокурорської діяльності. *Вісник Національної академії прокуратури України*, 2018, 3(55), с. 37–49. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Vnapu_2018_3_5.pdf
40. Михеєнко М. М. Порівняльне судове право : підруч. / М. М. Михеєнко, В. В. Молдован, Л. К. Радзієвська. К. : Либідь, 1993. 328 с.
41. Петровський А. В. «Процесуальні особливості розгляду та вирішення цивільних справ про визнання правочинів недійсними: дис... к. ю. н.: спец. 12.00. 03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.»» (2014)
42. Добровольский А. А. Исковая форма защиты права. Основные вопросы учения об иске / А. А. Добровольский. М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1965. 190 с.
43. Добровольский А. А. Некоторые вопросы исковой формы защиты права: автореф. дис. на соиск. науч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право» / А. А. Добровольский. М., 1966. 50 с.

44. «Про прокуратуру»: Закон України № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
45. Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора, затверджене наказом Генерального прокурора від 05.03.2020 № 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text>
46. Цивільний процесуальний кодекс України у редакції від 17.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20171215#Text>
47. «Про Національне антикорупційне бюро України»: Закон України № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>
48. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2541> (дата звернення 15.09.2022).
49. «Про запобігання корупції»: Закон України № 198-VIII від 12 лютого 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
50. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3649> (дата звернення 15.09.2022).
51. Возврат похищенных активов: Руководство по конфискации активов вне уголовного производства / Теодор Гринберг, Линда Сэмюэль, Вингейт Грант, Ларисса Грей; Пер. с англ. М.: Альпина Паблишерз, 2010. 356 с.
52. Зарубежный опыт конфискации денежных средств или иного имущества, приобретенных неправомерно, Монография / Прасолов В.И., Фешина С.С., Николаев Д.А., Райлян А.И., Сидоренко Г.Г., Кашурников С.Н.; под общ. ред. В.И. Прасолова. Прометей, 2021. 232 с.
53. Annex I A compilation of illicit enrichment legislation and other relevant legislation. URL: https://baselgovernance.org/sites/default/files/2021-07/Illicit_Enrichment_Annex-1-PAGES.pdf
54. Moneyval, Horizontal Review of Moneyval's Third Round of Mutual Evaluation Reports, Council of Europe 2010. URL: https://www.coe.int/en/web/moneyval/evaluations/horizontal_reviews
55. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 квітня 2018 року у справі № 523/9076/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73469613>
56. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 червня 2018 року у справі № 308/3162/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75296551>
57. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 листопада 2018 року у справі № 127/93/17-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977510>
58. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 грудня 2018 року у справі № 570/3439/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977528>
59. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 грудня 2018 року у справі № 372/51/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79365517>
60. Рішення Вищого антикорупційного суду від 05 вересня 2022 року у справі № 991/1786/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106142336>
61. Рішення Вищого антикорупційного суду від 13 липня 2022 року у справі № 991/366/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105252483>
62. Рішення Вищого антикорупційного суду від 18 жовтня 2022 року у справі № 991/2396/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106949017>
63. Постанова від 14.12.2022 Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду у справі № 991/366/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107897975>
64. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 11.01.2023).
65. Постанова Апеляційної палати ВАКС від 03.02.2023 у справі № 991/6606/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108772467>
66. Proceeds of Crime (Amendment) Act 2005. – URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2005/act/1/section/12/enacted/en/index.html>
67. Рішення від 21.10.2021 Вищого антикорупційного суду у справі № 991/3608/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100759781>
68. Ухвала від 14.03.2023 про відкриття провадження у справі № 991/2175/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109527547>